

ПЕДАГОГІЧНА НАУКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ

УДК 378:373.091.12.011.3-031:316.77

DOI 10:25128/2415-3605.18.3.5

НАТАЛІЯ ЛУПАК

<https://orcid.org/0000-0001-7868-8771>

lupak@elr.tnpu.edu.ua

кандидат філологічних наук, докторант
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ВЗАЄМОДІЇ У КОНТЕКСТІ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Акцентовано увагу на необхідності реформування системи освіти в Україні з урахуванням сучасних тенденцій розвитку науки і мислення, трансформації суспільної свідомості та ціннісно-особистісних орієнтирів. Концептуально проаналізовано комунікацію як феномен взаємодії у контексті нової парадигми освіти. Досліджено науковий дискурс поняття «комунікація», акцентовано на його етимологічному аналізі. З'ясовано багатозначність поняття «комунікація», що трактується як зв'язок, сполучення, повідомлення, інформація, спілкування, стосунки, передача тощо, а ключовою для визначення понять «комунікація» та «спілкування» є ідея єдності, об'єднання, причетності, зв'язку. Окреслено дефініції поняття «комунікація» крізь призму взаємодії як універсального об'єднуючого фактора будь-яких систем або елементів системи, розглянуто його різні модуси у контексті теорій, традицій і моделей. Увиразнено особливості специфічної форми комунікації, поширеної в сучасному академічному освітньому просторі: віртуальної. Узагальнено розуміння комунікації як універсального принципу взаємодії, за яким реконструюються сучасні системи культури, зокрема освітня.

Ключові слова: комунікація, взаємодія, освіта, парадигма освіти, інформація, повідомлення, спілкування, суб'єкти взаємодії.

НАТАЛЬЯ ЛУПАК

кандидат филологических наук, докторант
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка
г. Тернополь, ул. Максима Кривоноса, 2

КОММУНИКАЦИЯ КАК ФЕНОМЕН ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Акцентируется внимание на необходимости реформирования новой системы образования в Украине с учетом современных тенденций развития науки и мышления, трансформации общественного сознания и ценностно-личностных ориентиров. Осуществлен концептуальный анализ коммуникации как феномена взаимодействия в контексте новой парадигмы образования. Исследован научный дискурс понятия «коммуникация», акцентируется на его этимологическом анализе. Выяснено многозначность понятия «коммуникация», которое подразумевает как связь, соединение, сообщение, информация, общение, отношения, передача и т. д., а ключевой для определения понятий «коммуникация» и «общение» является идея единства, объединения, причастности, связи. Определены дефиниции понятия «коммуникация» сквозь призму взаимодействия как универсального объединяющего фактора любых систем или элементов системы, рассмотрены его различные модусы в контексте теорий, традиций и моделей. Изложены особенности специфической формы коммуникации, распространенной в

современном академическом образовательном пространстве: виртуальной. Обобщено понимание коммуникации как универсального принципа взаимодействия, по которому реконструируются современные системы культуры, в частности образовательная.

Ключевые слова: *коммуникация, взаимодействие, образование, парадигма образования, информация, сообщения, общение, субъекты взаимодействия.*

NATALIIA LUPAK

Candidate of philological sciences, doctoral student
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National
Pedagogical University
2 Maxyma Kryvonosa Str., Ternopil

COMMUNICATION AS PHENOMENON OF INTERACTION IN THE CONTEXT OF NEW EDUCATION PARADIGM

The article focuses on the necessity of reforming the system of education in Ukraine taking into account modern tendencies in the development of science and mentality. It has been paid attention on the necessity of new education paradigm creation, in which the reference point is communicative component as the unifying factor of interaction between linear and nonlinear study systems, education and development and other socio-cultural systems. It has been proved that modern studies of problem questions in the sphere of education directly or indirectly are related with the communicative process, which provides not just information exchange (its coding and decoding), interchange of positions, interests and views of communication participants, complicity on solving pedagogical tasks etc., but also the transformation of social consciousness and value-personal orientations. It has been conceptually analyzed communication as phenomenon of interaction in the context of new education paradigm. The scientific discourse of the notion "communication" has been studied, it has been accentuated on its etymological analysis. It has been found the polysemy of the term "communication", which is interpreted as connection, joining, massage, information, intercourse, relations, transfer etc., but the idea of unity, association, involvement, connection is a key for determining notions "communication" and "intercourse". The definitions of the term "communication" through the prism of interaction as universal unifying factor of any systems or system elements have been outlined, its various modes in the context of theories, traditions and models have been considered. It has been defined the peculiarities of the specific form of communication, common in the modern academic educational space: the virtual one. According to its nature virtual communication – dialogical, interactive, nonlinear and global – makes possible the process of transfer information instantly and in different directions. It has been emphasized that in the process of virtual interaction any communicant can be also the sender, and the addressee, and the recipient, and the moderator, and the observer consistently and simultaneously, communicating on Logic of the Network. It has been established that the key problem in formation democratic principles of the personal oriented pedagogy is the sphere of interpersonal interaction of teachers and students (pupils): overcoming contradictions as a result of coordinating the actions of participants in the educational process, which are subordinated to the general purpose, by converging different positions, views, beliefs, interests etc. It has been generalized the understanding of communication as a universal principle of interaction, according to which modern systems of culture, including education, are reconstructed. It has been proved that the process of formation new communicative education system will be effective only on the condition of the interaction of communicative theories, models, traditions and innovations, specific forms of communication, which are character to the modern informational epoch. As a result of the analysis of a wide range of scientific literature on communication and special pedagogical one, in which the role of communicative strategies in the construction of the latest education paradigm is actualized, it has been emphasized that communication itself as a system-based factor of multi-vector interaction of system elements, combining the experience of natural and humanitarisciences, disciplines processes of education and self-education, synchronizes theory and practice, optimizes pedagogical action by harmonization interpersonal relationships, aligns ambivalent personal and interpersonal intentions in the universal integrated sphere – the communicative space.

Keywords: *communication, interaction, education, education paradigm, information, massage, intercourse, subjects of interaction.*

Вітчизняна парадигма освіти формується з урахуванням особливостей сучасної історичної епохи, суттєвою ознакою якої є універсальність знань. Співіснування, діалог, полілог, поліфонія, симфонізм, конфлікт різногалузевих теорій, методологій та різноаспектних форм інтелектуальної діяльності зумовлюють організацію найрізноманітніших педагогічних систем, побудованих за законами толерантного співіснування.

Протистояння «природи Науки» та «природи Духу» як двох опозиційних світоглядів поступово вичерпує себе, відкриваючи простір для нового культурно-освітнього виміру – трансгуманістичного. Ідея «третьої культури» (єдність множинних альтернативних свідомостей) пропагує звільнення людини від будь-яких обмежень (біологічних, психологічних, духовних, соціальних тощо) з метою творчого конструювання власної природи згідно зі здобутками науково-технічно-інформаційного прогресу. Планетарний наступ сучасних нано-біо-гено-нейротехнологій потужно тисне на людину, яка в умовах нестабільного мегасоціуму перебуває в зоні ризику практично на всіх рівнях свого існування. Вирівняти своє хитке становище можна лише за умови прийняття факту невідворотності змін і намагання адаптуватися до викликів сучасної епохи, що передбачає розширення інтелектуальних можливостей людини шляхом «занурення» її в новий потік комунікації, в якому модифікуються різні типи взаємодії.

Логіка нинішнього етапу історичного розвитку людства та внутрішня логіка розвитку філософської та педагогічної думки зумовлюють створення новітньої парадигми освіти, де точкою відліку стає комунікативна складова як об'єднуючий фактор взаємодії лінійних і нелінійних систем навчання, виховання і розвитку та інших соціо-культурних систем. Відомий фізик Д. Бом визначив парадигму як комунікативне середовище, мовний комунікативний простір, в який «занурена» наукова спільнота [5, с. 174].

Сучасні дослідження проблемних питань у сфері освіти безпосередньо чи опосередковано пов'язані з комунікативним процесом, який передбачає не лише обмін інформацією (її кодування та декодування), взаємообмін позицій, інтересів і поглядів учасників спілкування, співучасть у вирішенні педагогічних завдань тощо, а й трансформацію суспільної свідомості та ціннісно-особистісних орієнтирів. Інтенсивний розвиток засобів комунікації та комунікативних технологій у різних сферах науки та суспільства активізував методологічний поворот до комунікативної філософії (К.-О. Апель, Ю. Габермас, К. Ясперс та ін.); світоглядно-гуманітарного смислу набуває інтерсуб'єктивність міжкультурної комунікації людського буття (Є. Андрос, Е. Гуссерль, В. Суханцева та ін.). Комунікативна інтерсуб'єктивність постає теоретико-методологічною засадою філософії освіти й реалізується у світоглядних, онтологічних, діалогічних, ціннісних, міжкультурних підходах, екзистенційному самовизначенні особистості [19, с. 264].

Соціальний аспект комунікації досліджували Д. Белл, Д. Гавра, А. Етціоні, М. Кастельс, М. Маклюєн, Е. Масуд, Р. Мінц, М. Постер, Д. Робертсон, О. Тоффлер та ін. Вчені обґрунтували думку про те, що комунікація є основною детермінантою економічного, соціального та культурного розвитку суспільства, а зміна каналів комунікації зумовлює зміну історичної епохи [8, с. 14].

Широкий спектр комунікативних явищ є предметом сучасних наукових досліджень українських (Ф. Бачевич, О. Дзьобань, П. Зернецький, Л. Маєвська, І. М'язова, Г. Онуфрієнко, Г. Почепцов, М. Прищак, Л. Солощук, Н. Формановська, С. Черепанова, А. Черневич, О. Яшенкова та ін.) і зарубіжних (Е. Гріффін, Ф. Денс, Р. Йохансен, Д. Камерон, Р. Крейг, П. Лазарсфельд, Г. Лассуел, Д. Слек, К. Ховленд та ін.) вчених. Комунікацію як педагогічну проблему досліджували і продовжують аналізувати в умовах інформаційних змін І. Бех, Н. Бутенко, М. Вашуленко, Н. Волкова, Н. Голуб, Р. Даниляк, І. Зязюн, Т. Левченко, С. Мусатов, В. Парашук, О. Семенюк, Л. Скуратівський, В. Федорчук та ін. На важливості застосування сучасних інформаційно-комунікативних технологій в освіті акцентують В. Биков, І. Богданова, І. Дичківська, А. Нісімчук, О. Падалка, О. Пехота, А. Прокопенко, П. Решетніков, Ю. Харламов, О. Янкович та ін. Проблему формування комунікативних умінь у професійній педагогічній діяльності в умовах сьогодення вирішують М. Богданова, І. Єсенгалієва, І. Комарова, С. Макаренко, А. Москаленко, І. Тимченко та ін.

Незважаючи на потужну джерельну базу досліджень з питань комунікації, особливості сучасних форм взаємодії людини зі світом комунікативний процес все ще не став пріоритетним напрямом педагогічних досліджень, тому вважаємо за доцільне привернути увагу освітян до актуальних гуманітарно-світоглядних проблем, породжених науково-технічним прогресом, крізь призму основного закону комунікації – взаємодії.

Метою статті є окреслити дефініції поняття «комунікація» крізь призму її основного закону – взаємодії; довести, що процес формування нової комунікативної системи освіти буде

ефективним лише за умови взаємодії природничо-наукових і гуманітарних наук, комунікативних теорій, моделей, традицій та інновацій, специфічних форм комунікації, характерних для сучасної інформаційної епохи.

Освітня парадигма охоплює теоретичні, методологічні, концептуальні знання про побудову, існування та розвиток (саморозвиток) педагогічного процесу, набуваючи ролі універсального онтологічного об'єкта, в якому синтезовані найрізноманітніші форми зв'язку його елементів. Для глибокого осмислення суті всіх процесів і явищ, що відбуваються в сучасному освітньому просторі, необхідно звернутися до основних законів розвитку будь-яких систем, рушійною силою якого є взаємодія. Розуміння світу як універсальної взаємодії всіх явищ і процесів надає поняттю «взаємодія» особливого статусу для позначення відношень між елементами будь-якої системи, в якій сумісна дія двох або більше об'єктів чи суб'єктів фіксується відповідними лініями (каналами) зв'язку, специфічним змістом повідомлень і результатом спільних дій. Взаємозв'язок між явищами і процесами (у філософії), фізичними тілами (у фізиці), хімічними елементами (в хімії), величинами і числами (в математиці), організмами природних екосистем (у біології), художніми формами (у мистецтвознавстві), культурами (в культурології), діями учасників соціуму (в соціології), особистісними смислами (у психології), суб'єктами педагогічного процесу (в педагогіці) тощо засвідчує факт будь-яких можливих типів взаємодії в еко/техно/соціосистемах.

За суб'єкт-суб'єктного зв'язку, під час якого виявляється міжособистісна взаємодія, говоримо про комунікацію, що в перекладі з західноєвропейських мов (латинської (communicatio), англійської (communication), німецької (kommunikation), французької (communication), польської (komunikacja)) означає повідомлення, передача, зв'язок, спілкування. Аналіз наукової літератури з проблем комунікації засвідчує неоднозначність визначення цього терміна через певну невідповідність підходів до буттєвої та категоріальної ідентифікації комунікації у вітчизняній та західній наукових традиціях. Так, М. Прищак стверджує, що основою адекватного визначення має бути звернення до етимології слів «комунікація», «спілкування» в латинській, англійській, слов'янських мовах. І далі: «...аналіз латинського походження терміна «комунікація» дає можливість зробити висновок, що в основі його тлумачення лежать поняття «спільне», «загальне», «єдність», «ціле», «співучасть» (визначення поняття комунікація у широкому його розумінні), а терміни «сполучення», «зв'язок», «передача», «з'єднання», «повідомлення» є форми синтезу понять «спільне, загальне, яке і виникає на основі понять «сполучення», «зв'язок», «передача», «з'єднання», «повідомлення» (визначення поняття комунікація у вузькому його розумінні). Як зазначає дослідник, важливим для визначення поняття комунікація є етимологічний аналіз українського терміна «спілкування» [15, с. 26].

Українським відповідником комунікації є поняття: сполучатися, спілкуватися, бути у спілці, отже взаємодіяти. Тому в «Сучасному тлумачному словнику української мови» подані три значення поняття «комунікація»: шляхи сполучення, лінії зв'язку; обмін інформацією; спілкування, зв'язок [17, с. 650]. Вчені-теоретики констатують, що будь-яка комунікація – це взаємодія, в основі якої спостерігається обмін різного роду інформації, відповідно, повинно бути не менше двох сторін – учасників комунікативної взаємодії. Г. Почепцов актуалізує організуючу роль комунікації в соціумі, адже вона, на думку вченого, «загалом дозволяє синхронізувати життя суспільства у часі та просторі», впорядковуючи індивідуальні елементи єдиного організму системи як «перехід від чогось подібного до броунівського руху до сталих форм існування» [14, с. 23]. У філософії цей термін використовується як ознака конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, нації та етносів, що розгортається на основі толерантності й порозуміння [18, с. 29].

Інтенсивне розширення інформаційного простору, спричинене бурхливим розвитком наукомістких технологій і сучасних електронних систем зв'язку, призвело до зближення понять «комунікація» та «інформація», що надало їм обом статусу багатозначності та взаємообумовленості: «комунікація як інформація», «інформація як комунікація». В науці існують визначення, що увиразнюють цей зв'язок: комунікація – обмін інформацією між складними динамічними системами та їхніми частинами, які спроможні приймати інформацію, накопичувати та перетворювати її (А. Урсул); комунікація – інформаційний зв'язок суб'єкта з іншим суб'єктом чи об'єктом (людиною, твариною, машиною тощо) (М. Каган); комунікація –

це акт відправлення інформації з мозку однієї людини до мозку іншої (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд); комунікація (біол.) – передача сигналів між організмами чи частинами одного організму, в процесі якої відбувається зміна інформації та взаємна адаптація суб'єктів (Д. Льюїс, Н. Гауер); комунікація – специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного й інтелектуального змісту (А. Зверинцев, А. Панфілова). Українські теоретики Г. Онуфрієнко та А. Черневич у комплексному дослідженні поняттєвого змісту та етимологічної природи терміна «комунікація» вказують на значеннєві нюанси, які виявляються у різних спеціалізованих сферах і контекстах, зумовлюючи його багатозначність. На їхню думку, «процеси глобалізації й інформатизації стимулюють різнопараметральні та фундаментальні лінгвістичні дослідження такого багатовимірного феномена, яким очевидно є комунікація – процес активного й пришвидшеного обміну інформацією» [11, с. 154].

Незважаючи на численну кількість теорій комунікації та понад 150 трактувань поняття «комунікація», сьогодні все ж немає універсального визначення цього феномена, позаяк «немає єдиної, абсолютної сутності комунікації, що можуть належно пояснити ті явища, які вивчаються» [2, с. 36]. Вчені часто сходяться до думки, що основним поняттям в комунікації є повідомлення (інформація з певним смислом). Ця теза стала ключовою для багатьох теоретиків комунікації. Про це свідчать, наприклад, висловлювання М. Маклюєна, що «засобом комунікації є повідомлення» [8, с. 14]; думка Е. Гріффіна, що комунікація – «це пов'язаний з відношеннями процес створення та інтерпретації повідомлень, які зумовлюють відповідну реакцію» [2, с. 36], твердження Е. Роджерса, котрий уявляє комунікацію «як двоспрямований процес зближення, а не односпрямований, лінійний акт передавання повідомлення від однієї особи до іншої з метою досягнення певного впливу» [16, с. 25], та багатьох інших науковців, які досліджують людську взаємодію у світі.

Проте вчені вказують, що повідомлення саме по собі не має значення, якщо воно не спричиняє когнітивної, емоційної чи поведінкової реакції з боку учасників взаємодії, оскільки «комунікація» насамперед – «це процес, пов'язаний з відносинами, не тільки тому, що вона відбувається між двома і більше людьми, а тому, що вона впливає на природу зв'язків між цими людьми» [2, с. 39–40]. У цьому сенсі дефініція поняття, визначена Е. Гріффіном, видається нам найбільш прийнятною, адже у ній яскраво увиразнений феномен взаємодії. Крізь таку призму бачення виявляється своєрідна природа мистецтва (комунікативна функція), твори якого виникають як результат співтворчості автора та реципієнта і виявляють свою естетичну вартість тільки в актах естетичного сприймання» [6, с. 364]. Якщо брати до уваги такий модус тлумачення комунікації, як «робити спільним», то окреслюється соціальний аспект взаємодії – спілкування, зокрема смисловий та змістовий аспекти соціальної взаємодії, а також складова спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією; складний, символічний, особистісний, транзакційний, часто неусвідомлений процес обміну знаками, під час якого транслюється певна інформація зовнішнього або внутрішнього характеру, а також демонструються статусні ролі, в яких перебувають учасники спілкування стосовно один одного [21, с. 60–61].

При спілкуванні суб'єктів за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передачі інформації та знакообміну увиразнюється комунікативний ресурс мови (як явища) та мовлення (як процесу). Комунікація також може означати переміщення, спільність дій, взаємодію та взаємообмін, причому природа такого обміну може бути різною: «це може означати щось на зразок успішного з'єднання двох кінцевих пунктів, як це відбувається у телеграфі» [15, с. 28]. У такому значенні комунікація є гарантом успішного переміщення (інформації, товару тощо) з одного місця в інше, своєрідним вектором руху (комунікаційний процес). Та в разі обміну інформацією, думками, враженнями, смислами суб'єктів взаємодії йдеться про «зустріч розумів», обмін внутрішніх свідомостей, на кшталт «гри в бісер» (Г. Гессе), контакту внутрішніх світів (Л. Льовенталь), синергетики Фуллера (комунікативний процес) тощо. Отож, комунікація в системах «Людина – Людина», «Людина – Природа», «Людина – Художній образ», «Людина – Знакова система», «Людина – Техніка» окреслюється специфічними траєкторіями, каналами зв'язку, різними типами відношень і формами взаємодії.

У поліпарадигмальній сфері педагогічної науки акцентно вирізняється проблема сутності освіти. Базові моделі сучасної освіти побудовані з урахуванням родових, сутнісних особливостей напрацьованих людською історією типів взаємодії між учасниками освітнього процесу (педагог-учень, викладач-студент) для досягнення суспільно визначених цілей та

стандартів [6, с. 179]. Усвідомлюючи комунікацію як взаємодію двох або більше систем, послуговуємося визначенням, запропонованим М. Прищакон, що у контексті нашого дослідження слугуватиме методологічною основою комунікативної парадигми педагогіки та освіти: комунікація (від лат. communication (іменник) – зв'язок, спілкування, повідомлення; communico (дієслово) – зв'язувати, спілкуватися, повідомляти) – робити спільним (ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, приєднувати, зв'язувати, з'єднувати, брати участь) – «це процес та стан взаємодії людини з внутрішнім та зовнішнім світом, на основі якої «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість через знаходження та визначення себе в «Іншому». «Іншим» може бути «Я», «Ти», «Воно», «Ми». «Інші» об'єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, текстах, комп'ютері тощо» [15, с. 29].

Комунікація є багатоаспектним явищем, тому в сучасному інформаційному просторі воно широко представлене у зовнішніх і внутрішніх виявах, зокрема в комунікативних моделях (Р. Барта, М. Бахтіна, П. Вацлавика, Г. Інґама, Г.-Д. Лассвелла, Ю. Лотмана, Д. Луффа, К.-Е. Шеннона, Г. Шпета, Ф. Шульца фон Туна, Р. Якобсона та ін.), які розкривають природу, типологію, структуру та механізми комунікації, увиразнюють основні елементи комунікативного акту, типи зв'язків між комунікантами, рівні комунікаційного процесу тощо, а в системі наук є ключовим поняттям окремої галузі досліджень – загальної теорії комунікації. Як міждисциплінарна наукова галузь остання зародилася на початку ХХ ст. і розвивається в просторі культури, запозичила та переосмислила досвід філософії, антропології, фізики, механіки, лінгвістики, психології, соціології, дидактики, засвідчуючи появу таких наукових напрямів, як: комунікативна філософія (К. Апель, О. Больнов, Ю. Габермас, К. Ясперс та ін.), комунікативна лінгвістика (К. Бюлер, З. Вендлер, Л. Вітгенштейн, П. Грайс, Ч. Морріс, Дж. Остін, П. Стросон, Дж. Ф'юрс та ін.), соціальні комунікації (В. Ільґанаєв, Т. Коміна, О. Саприкін, Н. Сарновська, Ю. Лавриш, В. Різун, А. Соколов, О. Холод та ін.), педагогічна комунікація (О. Бодальов, Е. Бондаревська, С. Гончаренко, В. Кан-Калік, В. Максимов, А. Орлов, А. Реан та ін.) тощо. Г. Почепцов виокремив такий перелік наук, що вивчають феномен комунікації: теорія комунікації, теорія аргументації (логіка і лінгвістика), теорія масових комунікацій, семіотика (загально-теоретичний підхід); герменевтика, гомілетика, риторика, філософія і логіка (традиційний підхід); психоаналіз, ділова комунікація, теорія перформансу, теорія інформації, теорія комунікативних обмінів (прикладний підхід); семантика, соціолінгвістика, психолінгвістика, паралінгвістика (філологічний, психологічний, соціологічний підходи) [14, с. 31–39].

Зібрати воедино базові теорії, згрупувавши їх за рівнями: теорії міжособистісної, групової, публічної, масової, крос-культурної комунікації вдалося Е. Гріффіну [2], який запропонував у монографії «Комунікація: теорія і практика» 32 теорії, що пояснюють широкий спектр комунікативних явищ та демонструють взаємозв'язок між різними теоретичними позиціями. Робота вченого досі вважається однією з найбільш ґрунтовних (не враховуючи працю Дж. Андерсона «Комунікативна теорія: епістемологічні основи (1996), в якій проаналізовано 249 різних теорій комунікації), а для нашого дослідження, без сумніву, є фундаментальною теоретичною основою. У зіставленні «карти місцевості» (вислів Е. Гріффіна) вчений послуговувався ідеєю Р. Крейґа [26] щодо 7 традицій, які дають цілісне уявлення простору теорії комунікації: риторичної (пов'язана з мистецтвом ораторської майстерності), семіотичної (зумовлена популярністю знакової теорії як основи семіотики), феноменологічної (виникла внаслідок поширення суб'єктивно-ідеалістичного вчення про шляхи розвитку людської свідомості – феноменології), кібернетичної (розглядає комунікацію як опрацювання та передачу інформації за алгоритмом К. Шенона, В. Вівера, Н. Вінера), соціопсихологічної (пов'язана з формуванням соціальної психології, що вивчає закономірності поведінки і діяльності людей), соціокультурної (наголошує на залежності людської діяльності, в т. ч. комунікативної, від культурних, історичних та інституційних чинників), критичної (комунікація постає як віддзеркалений діалектичний дискурс, що охоплює культурні та ідеологічні аспекти влади, гноблення та емансипації в суспільстві) [22, с. 7–8]. Вибудовуючи нову освітню парадигму з активною комунікативною стратегією, варто враховувати вищезазначені традиції (детально представлені Е. Гріффіном [2, с. 84–97]), а також долучати нові, які формуються на межі, з'єднанні чи перетині традиційних комунікативних маршрутів.

Стрімке вдосконалення технічних засобів та зростання концентрації інформаційного обміну між суб'єктами взаємодії спричинили виникнення нового типу комунікації – віртуальної (опосередкованої), окресливши траєкторію для формування нової традиції – мережевої. «Цей тип взаємодії завжди реалізується за допомогою застосування спеціальних технічних засобів, чи то комп'ютер, планшет або мобільний пристрій з доступом до глобальної мережі. Як наслідок, саме функціональні можливості того чи іншого пристрою багато в чому визначають якість комунікації в цілому» [3, с. 8]. Інтернет як (медіа) сучасний канал передачі й отримання інформації та форма мережевого інформаційно-комунікаційного середовища надає споживачам не лише віртуальний простір для трансляції мережевої комунікації, а й є дієвим комунікативним засобом міжособистісного спілкування. Будь-які спільні дії учасників (незалежно від часових поясів, географічного розташування, ментально/мовно/культурних особливостей, вікових, гендерних, статусних відмінностей) синхронізуються у кіберпросторі у форматах різноманітних віртуальних зустрічей, форумів, конференцій, презентацій тощо надаючи акту комунікації масштабного значення. За своєю природою віртуальна комунікація – діалогічна, інтерактивна, нелінійна, глобальна – уможливорює процес передачі інформації миттєво та в різних напрямках.

У процесі віртуальної взаємодії будь-який комунікант може бути й адресантом, і адресатом, і реципієнтом, і модератором, і спостерігачем послідовно та одночасно, спілкуючись за Логікою Мережі. О. Дзьобань, акцентуючи на позитивних і негативних сторонах такої взаємодії, підсумовує: віртуальні комунікації – інноваційні, опосередковані інтернетом технології культурної комунікації в сучасному суспільстві – забезпечують безмежний, мобільний, інтерактивний мультисуб'єктивний за характером та універсальний за змістом процес соціокультурної взаємодії [3, с. 19].

Інформаційні дифузії, які спонтанно чи організовано поширюються всіма медіальними каналами, створюють відкриту просторовість з можливістю автоматизованого доступу до широких баз даних і знань, забезпечуючи таким чином трансконтинентальну взаємодію всіх комунікативних систем і комунікаторів – суб'єктів, які вибудовують ці системи. Враховуючи особливості сучасного інформаційного простору, філософське розуміння поняття «комунікація» як взаємодія елементів будь-якої системи або систем (у широкому значенні) та обмін інформацією (у вузькому значенні), теоретико-методологічний потенціал комунікативної дії та потреб соціуму врегульовувати будь-які питання шляхом інтерактивних продуктивних дискусій щодо формування якісно нової вітчизняної освіти, необхідно моделювати таку парадигму, в якій комунікативні стратегії визначатимуть вектори руху всіх її компонентів. Це насамперед стосується рольового взаємобміну агентів навчального процесу з активною мобілізацією на інтелектуально-творчу діяльність.

Комунікативні цінності, сформовані на основі принципів демократизації та гуманізації, мають стати визначальними у реформуванні сучасної освіти. «Тією мірою, якою Україна об'єктивно еволюціонує у бік поступового включення у європейські освітні структури та суб'єктивно докладає зусиль до оптимізації такого включення та мінімізації втрат досягнутих раніше здобутків національної системи вищої освіти, – цією мірою гостро актуалізується осмислення комунікативної методології у забезпеченні опанування ціннісно-функціональними зв'язками у здійсненні освітньої комунікації у вищій школі», – вказує Н. Бойченко [1, с. 44].

Беручи до уваги той факт, що в інформаційному суспільстві домінуючі форми діяльності пов'язані з виробництвом, збереженням, переробкою, застосуванням інформації (основного ресурсу), а головним осередком, в якому продукуються знання (вища форма інформації), стає заклад освіти (основний соціальний інститут), то очевидно, що визначальним фактором соціальної диференціації буде відповідний рівень знань та інноваційний нелінійний спосіб мислення індивідумів. Провідні академічні установи, виші, враховуючи потреби суспільства у фахівцях нового типу, активно переорієнтують зміст і форму всього освітнього комплексу з урахуванням трансгумантарії – відкритості гуманотехнологіям, які базуються на сучасних досягненнях природничих наук про людину, змінюючи її традиційне етико-онтологічне ставлення до життя людей, природи, світу загалом [9, с. 25].

Проблема формування нового наукового світогляду, відповідного нинішньому планетарному інформаційно-технологічному потенціалу, зміщує акценти з «освіти на все життя» на «освіту упродовж життя», актуалізуючи самонавчання, самоосвіту, саморозвиток та

самоорганізацію, які в новій освітній моделі будуть пріоритетними. Крім того, на такі зміщення повинні реагувати всі учасники освітнього процесу, насамперед педагоги, які несуть відповідальність за навчальний процес, демонструючи вміння та майстерність гнучко адаптуватися до реалій сучасного світу з його незворотністю, відкритістю, непередбачуваністю та нелінійністю. Зміна ролі та місця вчителя/викладача зумовлює й зміну комунікативної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, в якій все частіше спостерігається «тенденція від класичного вербального способу засвоєння знань до нового – аудіовізуального» [9, с. 269]. Орієнтація освітнього поступу згідно з найсучаснішими науковими та інформаційними відкриттями на виявлення найрізноманітніших глибинних і сутнісних зв'язків різноманітних предметів, явищ і процесів забезпечуватиме «цілісність, яка реалізується шляхом упровадження в систему освіти єдиних циклів фундаментальних дисциплін, об'єднаних на основі принципу міждисциплінарності та загальної цільової функції» [9, с. 270].

Сучасний освітній простір наповнений потужним ресурсом – інформацією, з якою користувачі (педагоги, студенти/учні) тісно контактують завдяки телебаченню (цифрове і супутникове), комп'ютерним мережам, відео, мобільному зв'язку, електронній пошті тощо. Освіта як посередник (наука, мистецтво, релігія) є дієвим засобом зв'язку між індивідами та інформацією з основною комунікативною ідеєю – активувати, оптимізувати, регулювати, полегшувати, впорядковувати процес набуття знань, демонструючи при цьому культуру передачі, сприйняття, обміну, інтерпретації інформації. «В реаліях інформаційного суспільства потрібно виробити комунікативні здатності людей, культивувати в кожній особі високі духовні ідеали на основі конструктивізму як життєвої позиції, стверджувати культуру толерантності, сприймання представників інших культур в категоріях «інших», а не «гірших», як зазначає О. Чумак [20, с. 20].

Необхідно врахувати й те, що в освітній простір активно «втягуються» все нові медіа, місце і роль яких визначальні, оскільки діапазон їх застосування надзвичайно широкий: інтернет-сайти, віртуальна реальність, віртуальні світи, мультимедіа, комп'ютерні ігри, інтерактивні інсталяції, комп'ютерна анімація, цифрове відео, кіно, інтерфейс людина – комп'ютер [10, с. 246–247]. Мережева логіка Універсуму розширює і поглиблює межі комунікативного поля, в якому несподівано окреслюються звичні об'єкти і процеси інформаційного світу в незвичних комбінаціях і конструкціях, поповнюючи методологічний інструментарій новими поняттями, уявленнями, технологіями, моделями (наприклад, інтермедіальними) тощо. Університетська комунікація як особливий вид соціальної активності покликана забезпечити безстресове «вживлення» особистості в «медійний простір», в якому інтерактивний характер комунікації є необхідною умовою для спільної координації дій і прагнень його учасників.

Нове буття інформації, основним загальнодоступним вмістилищем якої є інтернет, поступово витісняє традиційні носії текстів (книги, енциклопедії, підручники, посібники, довідники, методичну літературу тощо), долучаючи користувачів до взаємодії з велетенськими масивами текстів з гіпертекстовими посиланнями, що, крім уточнення та поглиблення знань, часто призводить до сумнівів і протиріч. Комунікативна діяльність учасників педагогічного процесу розгортається навколо різноманітних за стилем і науковою вартістю навчального матеріалу, в лабіринтах якого потрібно не лише блукати, а й вчасно знаходити вихід.

Комунікатори (педагоги, студенти/учні) маючи двосторонній вільний доступ до інформаційної бази даних, синхронно чи послідовно вступають у взаємодію з текстом без зворотного зв'язку, який відновити можна (і необхідно) лише в умовах освітнього середовища в процесі професійного педагогічного спілкування, що І. Зязюн визначив як комунікативну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, спрямовану на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності та стосунків [13, с. 200–201].

Лише за умов психологічної рівності, толерантного ставлення до думок, суджень, переконань, поглядів, інтересів партнерів у спілкуванні реалізуватиметься головна мета освіти – синтезувати міжособистісний досвід і сформуванню системи цінностей в особистісному та соціальному сенсі.

Ключовою проблемою у формуванні демократичних засад особистісно орієнтованої педагогіки є сфера міжособистісної взаємодії педагогів і студентів (учнів): подолання суперечностей внаслідок узгодження дій учасників освітнього процесу, підпорядкованих

загальній меті, шляхом зближення різних позицій, поглядів, переконань, інтересів тощо. В зв'язку з цим слушною є думка Г. Єльнікової, що «рушійною силою в цьому процесі є вже не керівник, а загальна мета, досягнення якої допомагає всім виконавцям впевнитися у своїх можливостях, відчути свою гідність, отримати визнання інших, забезпечити подальший розвиток своїх здібностей в інтерактивному процесі взаємодії під час виконання завдань» [4, с. 482].

Таким чином, стрімкий прорив природничих наук з проблем вдосконалення біосоціальної природи людини та інтелектуальні рефлексії гуманітаріїв щодо інофізичних вимірів буття активізував процес зближення та узгодження полярних сфер (Науки і Духу) культури у нелінійній взаємодії, породжуючи нові смисли і значення. Нових форм набуває комунікація як феномен будь-якої взаємодії елементів системи. У формуванні сучасної парадигми освіти комунікація стає ключовою стратегією, адже в її компетенції – знаходити точки зіткнення схожих, суміжних, діаметрально-протилежних структур.

Крізь призму взаємодії розглядається етимологія поняття «комунікація» (українська, латинська, західноєвропейська), різні підходи до визначення терміна (вітчизняні, зарубіжні), теорії, традиції та моделі (традиційні, новітні), академічна комунікація (суб'єктна, міжсуб'єктна, об'єктна), віртуальна комунікація (різні види медіа). В результаті аналізу широкого спектра літератури наукової з питань комунікації та спеціальної педагогічної, в якій актуалізується роль комунікативних стратегій у побудові новітньої парадигми освіти, акцентуємо, що саме комунікація як системотвірний чинник різновекторної взаємодії елементів системи, поєднуючи досвід природничо-наукових і гуманітарних наук, дисциплінує процеси освіти та самоосвіти, синхронізує теорію і практику, оптимізує педагогічну дію шляхом узгодження міжособистісних стосунків, вирівнює амбівалентні персональні та інтерперсональні інтенції в універсальній інтегрованій сфері – комунікативному просторі.

У перспективі аналізуватиметься специфічний тип комунікації – художній – у контексті міжмистецької взаємодії, розглядатиметься інтермедіальний аспект комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко Н. М. Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10/09.00.07 / Н. М. Бойченко. – К., 2016. – 431 с.
2. Гриффін Э. Коммуникация: теории и практики, пер. с англ. / Э. Гриффин – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», Науменко А. А., 2015. – 688 с.
3. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації: до проблеми філософського осмислення сутності / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – № 3 (26). – С. 7–19.
4. Єльнікова Г. В. Зміна філософії управління освітою в сучасних умовах розвитку суспільства / Г. В. Єльнікова // Освітлогія: хрестоматія: навч. посібник; уклад.: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – К.: ВП «Едельвейс», 2013. – С. 480–484.
5. Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навч. посібник // В. В. Крижко, І. О. Мамасва. – К.: Освіта України, 2005. – 217 с.
6. Літературознавчий словник-довідник; за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
7. Лупак Н. М. Синергетичний аспект комунікативної взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах педагогічного університету / Н. М. Лупак // Інноваційна педагогіка. – 2018. – № 7. – С. 121–132.
8. Маклюэн М. Г. Понимание медиа: внешние расширения человека; пер. с англ. В. Николаева. – 5-е изд., испр. / М. Г. Маклюэн. – М.: Кучково поле, 2018. – 464 с.
9. Наука и образование: современные трансформации: монография. – К.: ПАРАПАН, 2008. – 328 с.
10. Наука і цінності людського буття: колективна монографія; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника / М. П. Альчук., М. І. Бойченко, С. Д. Вишинський та ін. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 550 с.
11. Онуфрієнко Г. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті / Г. Онуфрієнко, А. Черневич // Проблеми української термінології. – 2010. – № 675. – С. 154–160.
12. Отич О. Культурологічна педагогічна парадигма як методологічна основа сучасної освіти / О. Отич. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbirnik.mixmd.edu.ua/2010_5_ua/21.pdf.
13. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
14. Почепцов Г. Теорія комунікації. – 2-ге вид., доп. / Г. Почепцов. – К.: ВЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.

15. Прищак М. Д. Дискурс поняття «комунікація» в контексті формування сучасної парадигми освіти / М. Д. Прищак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – № 1. – С. 25–29.
16. Роджерс Е. М. Дифузія інновацій; пер. з англ. В. Старка / Е. М. Роджерс. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. – 591 с.
17. Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів; уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків: ВД «ШКОЛА», 2014. – 1550 с.
18. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. – К.: Абрис. 2002. – 750 с.
19. Черепанова С. Екзистенція комунікативної інтерсуб'єктивності як проблема філософії освіти / С. Черепанова// Гуманізм. Людина. Екзистенція. Матеріали 25-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2013 р.); ред. колегія: В. С. Возняк (гол. ред.), О. А. Ткаченко, В. В. Лімонченко. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2013. – С. 262–264.
20. Чумак О. В. Парадигма освіти XXI століття: інноваційні аспекти / О. В. Чумак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: virtkafedra.ucoz.ua/el_jurnal/pages/vyp7/konfl1/chumak.pdf.
21. Шмагало Р. Т. Словник педагогіки художньої культури та менеджменту мистецтва: терміни, поняття, дефініції / Р. Т. Шмагало, І. Л. Гнатишин. – Львів: ЛНАМ, 2012. – 160 с.
22. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посібник для самостійної роботи студентів / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
23. Dance F. The Concept of Communication / F. Dance // Journal of Communication, 1970. – P. 201–210.
24. Johannesen R. Communication Ethics: Centrality, Trends and Controversies, in Communication Yearbook 25/ R. Johannesen, 2001. – P. 201–235.
25. Craig R. Communication as a Practice / R. Craig // Communication as ... Perspectives on Theory, 1988. – P. 39.
26. Craig R. Communication as a Practical Discipline / R. Craig // Rethinking Communication, Vol. 1: Paradigm Issues, 1989. – P. 97–122.
27. Slack J. Communication as Articulation / J. Slack // Communication as ... Perspectives on Theory, 2006. – P. 223 p.

REFERENCES

1. Boichenko . M. The ethical values of modern university education: philosophical reflection: Doctoral dissertation / Institute of Higher Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, 2016. 431 p. (in Ukrainian).
2. Hriffin E. Communication: theories and practices/trans. Kharkov: Publishing house “Humanitarnyi tsentr”, Naumenko A. A., 2015. 688 p. (in Russian).
3. Dzoban O. P., Manuilov Y. M. Virtual communications: to the problem of philosophical comprehension of essence. Visnyk Natsionalnoho Universytetu “Yurydychna akademiia Ukrainyimeni Yaroslava Mudroho”. 2015. No 3 (26). P. 7–19. (in Ukrainian).
4. Yelnykova H. V. Changing the philosophy of education management in the modern conditions of the development of society. Educology: reader: studymanual / Ed.: Ohneviuk V. O., Sysioeva S. O. Kyiv: VP “Edelweis”, 2013. P. 480–484. (in Ukrainian).
5. Kryzhko V. V., Mamaieva I. O. Axiological potential of the public administration education: study manual. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2005. 217 p. (in Ukrainian).
6. Literary Dictionary Directory/ed.: R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv, V. I. Teremko. Kyiv: VTs “Akademiia”, 2006. 752 p. (in Ukrainian).
7. Lupak N. M. Synergetic aspect of communicative interaction of educational process subjects in conditions of a pedagogical university. Innovatsiina pedahohika. 2018. No 7. P. 121–132. (in Ukrainian).
8. Makliuen M. H. Understanding media: external extensions of a person /trans. V. Nikolaiev. 5th ed. Moscow: Kuchkovo pole, 2018. – 464 с. (in Russian).
9. Science and education: modern transformations: monograph. Kyiv: PARAPAN, 2008. 328 p. (in Russian).
10. Science and values of human existence: collective monograph / ed.: V. P. Melnyk, M. P. Alchuk, M. I. Boichenko, S. D. Vyshynskiyet. al. Lviv: Ivan Franko LNU, 2013. 550 p. (in Ukrainian).
11. Onufrienko H., Chervnych A. Notion communication in the conceptual dimension and in the linguistic context. Problem ukrainsko iterminolohii. 2010. No 675. P. 154–160. (in Ukrainian).
12. Otych O. Cultural pedagogical paradigmas methodological basis of modern education. URL: http://zbirnik.mixmd.edu.ua/2010_5_ua/21.pdf. (in Ukrainian).
13. Pedagogical skill: manual / I. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonoset. al. Kyiv: Vyshcha shkola, 1997. 349 p. (in Ukrainian).
14. Pocheptsov H. Theory of communication. 2nd ed. Kyiv: VTs “Kyivskyi universytet”, 1999. 308 p. (in Ukrainian).
15. Pryshchak M. D. Discourse of the notion “communication” in the context of the formation of a modern paradigm of education. // Visnyk Vinnutskoho politekhnichnoho instytutu. 2010. No 1. P. 25–29. (in Ukrainian).

16. Rodzhers E. M. Diffusion of innovations / trans. V. Starka. Kyiv: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2009. 591 p. (in Ukrainian).
17. Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 60000 words / compl.; N. Kusaikina, Y. Tsybulnyk; ed. V. V. Dubichynskiy. Kharkiv: VD "Shkola", 2014. 1550 p. (in Ukrainian).
18. Philosophical Encyclopedic Dictionary/ ed. V. I. Shynkaruk. Kyiv: Abrys. 2002. 750 p. (in Ukrainian).
19. Cherepanova S. Existension of communicative intersubjectiveness as a problem of the philosophy of education. Humanism. Human. Existension.: Proceedings of the 25th International human studies philosophical readings, Drohobych, 2013. Drohobych: Red.-vyd. Viddily DDPUI. I. Franko, 2013. P. 262–264. (in Ukrainian).
20. Chumak O. V. Paradigm of education of XXI century: innovation aspects. URL: virtkafedra.ucoz.ua/el_jurnal/pages/vyp7/konfl/chumak.pdf. (in Ukrainian).
21. Shmahalo R. T., Hnatyshyn I. L. Dictionary of pedagogy of artistic culture and art management: terms, notions, definitions. Lviv: LNAM, 2012. 160 p. (in Ukrainian).
22. Yashenkova O. V. Fundamentals of the theory of linguistic communication: study manual for individual student's work. Kyiv: VTs "Akademii", 2011. 304 p. (in Ukrainian).
23. Dance F. The Concept of Communication. Journal of Communication. 1970. P. 201–210. (in English).
24. Johannesen R. Communication Ethics: Centrality, Trends and Controversies in Communication. Yearbook 25. 2001. P. 201–235. (in English).
25. Craig R. Communication as a Practice. Communication as ... Perspectives on Theory. 1988. P.39. (in English).
26. Craig R. Communication as a Practical Discipline. Rethinking Communication: Paradigm Issues. 1989. Vol. 1. P. 97–122. (in English).
27. Slack J. Communication as Articulation. *Communication as... Perspectives on Theory*. 2006. 223 p. (in English).

Стаття надійшла в редакцію 01.11.2018 р.

УДК 37.011.31+378.01.01+784

DOI 10:25128/2415-3605.18.3.6

ОЛЕНА РЕБРОВА

ORCID 0000-0001-7549-6811

helen.music56@gmail.com

доктор педагогічних наук, професор

Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26

ГАННА РЕБРОВА

ORCID 0000-0001-7128-7350

anuta.reb@gmail.com

аспірантка

Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ ТА УМОВИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХУДОЖНІХ ТА ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Висвітлено питання міждисциплінарності в сучасному освітньому просторі. Воно розглядається як організаційний принцип, що забезпечує відповідність освітнього процесу вимогам стосовно формування уявлень цілісної картини світу і світогляду особистості. Показано, що міждисциплінарність володіє більш широким потенціалом для освіти і науки та може бути визначена методологічною основою досліджень, які здійснюються на векторі поліпарадигмальності. Розкрито феноменологію міждисциплінарності, котра характеризує її через такі ознаки: комунікативність,